

Azərbaycanlılar üçün **-gən (-ღან)** şəkilçili isimlər

ABSTRAKT

Məqalə tərkib baxımından gürcü **-ღან/-ღან** və Azərbaycan **-dan, -dən** şəkilçilərinin qarşılıqlı yanaşma məsələsinə aiddir. Düşünürük ki, belə bir məsələlərin təklif edilməsi Gürcüstanın azərbaycandilli ikidilli pilot məktəb müəllimlərinə dövlət (gürcü) və ana (Azərbaycan) dillərinin integral tədris prosesində yardım edəcəkdir.

Müstəqil əhəmiyyəti olmayan söz və hərflər qrupu şəkilçi adlanır. Şəkilçi ismin bu və ya digər hal formasına əlavə olunur və yeri, istiqaməti, təyinatı və s. bildirir.

Şəkilçisözün əvvəlinə və sonuna da əlavə oluna bilər. İngilis, fransız, rus... dillərində o, sözün əvvəlinə qoşulur. Şəkilçi əski gürcü dilində nadir hallarda sözün əvvəlinə təsadüf edilirdi, məsələn:

„ბნელი იყო ზედა უფსკრულთა და სული ღმრთისაი იქცეოდა ზედა წყალთა“ (Z. Sarcveladze, 1997, 318);

„და მთავრობდენ ღღესა და ღამესა და განსწვალებდნენ შორის ნათლისა და შორის ბნელისა“ (oradaca, 319);

„შუა ძოწსა და აციესა სჭვირს მარგალიტი ტყუპები (A. Şanidze, 1980, 599).

„Zurab Sarcveladze əski gürcü dilində belə bir düzümü yunan dilinin təsiri ilə izah edir: “şəkilçinin sözdən əvvəl istifadəsini yunan dilinin təsirinə aid etməliyik” (Zurab Sarcveladze, 1997, 48). Adətən, gürcü dilində, Azərbaycan dilində olduğu kimi şəkilçi isimdən sonra gəlir.

Müqayisə:

„აქ პლატონი ჩამოხტა ცხენიდან, გააღო ჭიშკარი და ეზოში შევიდა., (D. Kldiaşvili, 2002, 167) – “Burda Platon atdan düşdü, gapını açdı, və həyəətə girdi”;

„მიდიოდა იქ, შავ მოხუცთან“ (Qr. Robakidze 1989, 125) – „...Gedirdi ora, qara qocanın yanına”;

„საღობერიძის სახლიდან ქვეღურეთამდე კაი შორი გზა ჰქონდათ ჩვენს მგზავრებს (D. Kldiaşvili, 2002,

200) – Bizim yolçular üçün Saloberidzenin evindən Kvedurete **gədən** yol uzag idi;

„გავსწიეთ მოსკენ (Vaja, 2002, 138) – Dağa tərəf getdik”.

Şəkilçi ismin beş halına əlavə olunur: adlıq, yönlük, yiyəlik, təsirlik, zərflük hallarına.

Bizim üçün **-gən (-ღან)** və **-dan, -dən** şəkilçisinin istifadəsi və onun gürcüdən Azərbaycana və ya əksinə, Azərbaycandan gürcü dilinə keçməsi maraqlıdır, çünki müəyyən eyniləşdirmə (lakin nadir hallarda) təsdiq olunur.

Gürcü dilində **-gən** şəkilçisi yiyəlik və təsirlik hallarında təsadüf edilir.

Təsirlik halının şəkilçisidir: **-ით** (სახლით, ბავშვით, ამხანაგით..), bu zaman ona **-gən** şəkilçisi əlavə olur (სახლით-gən), cingiltili **გ** hərfi kar **თ** samit hərfinə təsir göstərir, ona bənzər olur, və asimilyasiya nəticəsində **სახლიდგან** forması alınır, amma iki cingiltili səs davam gərtirmir, **გ** itir. **-gən** şəkilçisindən fonetik hallar nəticəsində alınan **-ღან** forması dəqiq Azərbaycan dilində **çıxışlıq -dan, -dən** şəkilçisinə bərabərdir və onun funksiyalarından biri təsirin başladığı yerdə və zamanda ifadə olunur. (Buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Akaki Şanidze oxşar formaları lokal hallar cərgəsinə yerləşdirir və **çıxışlıq**, yəni **başlanma** halı adlandırır) .

Məsələn: **სახლიდან** – “evdən”, **სოფლიდან** – “kənddən”, **გულიდან** – “ürəkdən”, **ტყვიდან** – “meşədən” – leksemaları məkanda **çlıxış** nöqtəsini ifadə edirlər, – **ღღვიდან** – “bu gündən”,

ხვალიდან – “**sabahdan**”, ხუთშაბათიდან – “**cümə axşamından**”, ამ წლიდან - “**bu ildən**, ივნისიდან – “**iyundan – sözləri isə zamana işarə edirlər. Oxşar hallarda -გან** şəkilçisi və **-ით** ismin halını birləşdirməklə alınan - **დან** tərcümədə Azərbaycan dilinə dəqiqliklə keçir;

ერგეთის სკოლიდან გადმოიყვანეს ქართული ლიტერატურის მასწავლებელი (L. Mrelaşvili, 1990, 445) – “**Erqeti kəndindən** Gürcü ədəbiyyatı müəllimi köçürdülər”;

დღეს ორბეთიდან ახმეტამდე და ახმეტიდან სადგურამდის იმოდენა გზა გაიარა (buradaca, 456) – **Bu gün Orbetidən** Axmetiyə və Axmetadan dayanacağa uzun yol getdi;

აქედან მშიერი უნდა წახვიდე, კაცო?! (buradaca, 462) – **Ay kişi, burdan** acmı gedəcəksən?!

ქვევეიდან, შორს სოფლიდან გაურკვეველი ურიაშული ისმოდა (Vaja, 2002, 162) – **Aşağıdan**, uzaq kənddən anlaşılmaz səs-küy eşidilirdi;

ურწმუნო თეიმურაზი თავისი ჯვრისწერის დღიდან ეკლესიაში არ შესულა (ჯავახიშვილი, 2000, 110) – **Kafir Teymuraz öz toyundan** sonra bir daha kilsəyə girməyib;

ამიტომ დღევანდელ დღიდან სამუდამოდ ვუბრუნდები მას (იქვე, 113) – **Buna görə bu gündən** həmişəlik ona qayıdıram;

დილიდანვე დავიწყებლით სახლის მორთვას (Leonidze, 2001, 91) – **Səhərdən** başlayırdıq evin bəzədilməsinə;

თბილისისთვის ბრძოლა აქტიურად ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანებიდან, ე. ი. X საუკუნის II ნახევრიდან იწყება (Metreveli, 1986, 205-206) – Tbilisi uğrunda fəal olaraq müharibə feodal Gürcüstanın siyasi birləşməsindən sonra, yəni X əsrin II yarısından başladı;

იგი მოიცავს პერიოდს 952 წლიდან 1136 წლამდე (იქვე, 27) **Bu ara 952-ci ildən – 1136-cı ilə** qədərdir;

–გან şəkilçisi eləcə də yiyəlik hal formasına da qoşulur.

Akaki Şanidze göstərir ki, yiyəlik hal formasına əlavə olan –გან şəkilçisinin başqa-başqa mənası vardır: a) hərəkətdə olan şəxsi

bildirir ... “**შვილისაგან დაუტირებელი**”; b) material bildirir, hansından nə-**isə** hazırlanır: “ერთი **ხისგან** ბარიც გამოვა და ნიხაბიცო”; c) uzaqlaşmanı, ayrılmanı bildirir:

თანამდებობისგან გაათავისუფლეს, ხისგან ჩამოხსნეს; ç) dəyişməyənlə fel və ismin səbəbini bildirir.. **გვალვისაგან ყანები სულ გადახმა**” (Şanidze, 1980, 602). Buradaca qeyd etmək lazımdır ki, “**თანამდებობისგან გაათავისუფლეს**” tip söz birləşmələrinin (ayrılmağı, uzaqlaşmağı ifadə etmək üçün –გან şəkilçili yiyəlik halını) istifadəsi ədəbi dil normalarını pozmaqdır, yiyəlik əvəzinə təsirlik hal istifadə olunmalıdır – **თანამდებობიდან გაათავისუფლეს, ხიდან ჩამოხსნეს** və s..

–გან şəkilçili sözün Azərbaycan dilinə tərcüməsi –**dan, -dən** şəkilçisinə keçir:

ჩემგან მიდის... (İlya Çavçavadze, 2007, 208) – **Məndən** gedir...

აბა, რას გაიგებ სულელისგან (Mrelaşvili, 1990, 498) – **Axmaqdan** nə başa düşəcəksən;

მტრისგან ოკუპირებულ ტერიტორიაზე არ აცდენენ სკოლას? (Mrelaşvili, 512) – **Düşməndən** işğal olunmuş ərazilərdə məktəb buraxmırlar?

მათგან ახლა სიტყვის თქმის მსურველი არავინ გამოჩნდა (Kiaçeli, 2000, 52) – **Onlardan** söz demək istəyənlər heç kim idi;

თასებს ასხამდა თიხისგან (Robakidze, 1989, 32) – **Gildən** kasalar düzəlirdi.

M. Hüseyinzadə “Müasir Azərbaycan dili” əsərində “**çıxışlıq** halın **-dan, -dən** işarəsinin istifadəsinin bir neçə halını qeyd edir və hərəkətin başladığı nöqtəni göstərir: **Moskvadan** qayıtdı - მოსკოვიდან დაბრუნდა;

Səbəb mühiti kimi təqdim olunur: **Tənbəllikdən** bu vəziyyətə düşdü – სიზარმაცის გამო (“**სიზარმაციდან**”) ჩავარდა ამ მდგომარეობაში;

-dan, -dən şəkilçilərindən iki əşyani müqayisə etdikdə istifadə olunur: ნიშანი გამოიყენება ორი საგნის შედარებისას: **Araz Oqtaydan** qoçaqdır - არაზი ოქტაიზე (“**ოქტაიდან**”) ყოჩაღია;

Yaşar Kamaldan yaxşı oxuyur -
iaşarı çamılə (çamılədan) karğad
səvələb;

Başqa-başqa nitq hissələrinə qoşulur və
vaxtı ifadə edir: Dünəndən - gəşinidən,
Bu gündən - dleiddən, Köhnədən -
değeltoğan (değeliddən);

-dan, -dən şəkilçili isimlər əvvəl,
sonra... feli sifətlə birlikdə vaxt mühiti
funksiyasını yerinə yetirir: İclasdan əvvəl -
sələmids (sələmidən) vən; Bundan
sonra - əmids (əmidən) şemdeg;

ona vəziyyət funksiyasında da təsadüf
edir: birdən - uqəb, Ucadan xəmədla
(xəmədliiddən), alçaqdan - xədələdla
(xədələbliiddən).

M. Hüseynzadə çıxışlıq halın
şəkilçilərinin ismə birləşdiyi halları ayırır və
zərflə birlikdə müqayisəni ifadə edir: sudan
şəffaf - vğələb (vğeliddən) ənkəra,
diiddən əci - enəb (eniddən) şvərg.

Tədqiqatçı xüsusilə qeyd edir ki, bu
şəkilçinin Azərbaycan dilində yalnız bir
halda təsdiq olunmasına baxmayaraq onun
bir çox funksiyası vardır. Buradaca qeyd
edək ki, o, çıxışlıq halı ilə birlikdə tamamlığı
yerinə yetirir: Ninodan soruşdi - nənəs
(nənoliddən) qəitə.

Beləliklə, gürcü -ğən (-dən)
şəkilçisindən fərqli olaraq Azərbaycan
dilində çıxışlıq halı şəkilçisinin daha çox
funksiyası vardır. Azərbaycan dilindən gürcü
dilinə, gürcüdən Azərbaycan dilinə tərcümə
etdikdə -dan, -dən şəkilçisi, gürcü dilində
isə -ğən (-dən) şəkilçisi hər zaman
qarışıq düşür:

Tənbəllikdən düşdü -
“sənərməçiddən” nəğərdə;

Oqtaydan qoçaqdır - oqçəitəb
(oqçəitəiddən) qəhəldə;

Ninodan soruşdi - nənəs (nənoliddən)
qəitə;

Kamaldan yaxşı oxuyur - iaşarı
çamılə (çamılədan) karğad
səvələb;

Bu gündən - dleiddən, Köhnədən -
değeltoğan (değeliddən);

İclasdan əvvəl - sələmids
(sələmidən) vən; Bundan sonra - əmids
(əmidən) şemdeg;

Birdən - uqəb, Ucadan xəmədla
(xəmədliiddən), alçaqdan - xədələdla
(xədələbliiddən).

Beləliklə, əgər -dan, -dən şəkilçili söz
səbəb bildirirsə, gürcü dilinə o, yiyəlik hal
forması və səbəb halı ilə ötürülür, məsələn:
sənərməçids gəmə - tənbəlliyiddən
(amma hər zaman yox, müqayisə üçün: sənə
gərə).

Müqayisə -bə şəkilçisi ilə edilir:
vğələb ənkəra; tamamlıq isə - məçməitə
(yönlük) halı ilə: nənəs qəitə də ə. ş.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, oxşar
hallarda -dan, -dən şəkilçisini keçirmək
mümkün deyil.

İllustriya materialının analizi əsasında
nəticə çıxarmaq olar ki, yalnız bir-iki
hallarda təsirlik halına əlavə olunan -ğən
şəkilçisi Azərbaycan dilindəki -dan
şəkilçisinə uyğun olur, buna səbəb isə
fonetik hallardır.

Belə ki, əgər -dan, -dən şəkilçili
sözə - haradan səiddən? nə vaxtdan-
rəiddən? sualı verilir, yəni əgər o,
hərəkətin başladığı yeri və vaxtı bildirirsə,
o zaman söz tərcümə olunur, -dən isə
dəyisməz şəkildə digər dilə keçir: qatardan
- məçərgəbliiddən, məktəbdən -
sələiddən; səhərdən - dleiddən; birinci
gündən - orməbəitəiddən...

Amma -dan, -dən şəkilçisi, gürcü
yiyəlik halına qoşulduqda -ğən şəkilçisinə
uyğun olaraq bildirir: materialı,
mənsubiyyəti, səbəbi və kimdən -
(“vəsğən”? Nədən - (“rəsğən”)? sualına
cavab verir. Gürcü -ğən şəkilçisini
çevirməlik: Ninodan getmək - “nənəsğən
vəsğələ”; Ağacdən duzəlmış - “səsğən
gəçmətəvli”; Soyudən titrətmış -
“səçivəsğən əçəkələtəvli”...

Düşünürük ki, -dan, -dən hal
şəkilçisinin istifadə halları ətraflı analiz tələb
edir ki, Azərbaycan dilindən gürcü dilinə və
gürcü dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə
zamanı - dən şəkilçisinin mexaniki olaraq
keçirilmə halları azalsın.

ƏDƏBİYYAT

- Sarcveladze Z., 1997 - ზ. სარჯველაძე, ძველი ქართული ენა, თბ., 1997;
Տანიძე A., 1980 - ა. Տანიძե, տխუղեքანი, III, თბილისი, 1980;
Hüseynzadə, 1973 - Huseynzadə, Müasir Azərbaycan dili, morfologiya, III hissə, Bakı, 1973.

MƏNBƏLƏR:

- Vaja Pşavela, Məktəbdə gürcü yazıçıları, kitab 5, Tbilisi 2002;
D. Kldiaşvili, Məktəbdə gürcü yazıçıları, kitab 7, Tbilisi 2002;
Q. Leonidze, Məktəbdə gürcü yazıçıları, kitab 11, Tbilisi 2001;
R. Metreveli, Davit Ağmaşenebli, Tbilisi, 1986;
L. Mrelaşvili, Seçilmiş əsərləri, I, 1990;
Qr. Robakidze, გველის პერანგი, ფალესტრა, Tbilisi, 1989;
M. Cavaxişvili, Məktəbdə gürcü yazıçıları, kitab 10, Tbilisi, 2000;
İ. Çavçavadze, Məktəbdə gürcü yazıçıları, kitab 3, Tbilisi, 2007.

Ana Babluani

Teaching Azerbaijanians how to use preposition – “from” - gan (dan)

ABSTRACT

Unlike Georgian preposition -“from” - gan (dan) “outgoing” cases have more functions. When translating from Azerbaijani into Georgian and vice-versa where preposition -dan, dən and Georgian preposition –gan(dan) is used mixing usually occurs. In accordance with analysis of the illustrative material, we can conclude that only one case when a preposition - from in prepositional case agrees with Azerbaijani -dan as a result of assimilation and sound loss. So if a word with preposition “from” is asked: where ... from? From which? Since when? That is the expression of place and time, then these would be translated into Georgian directly and preposition -dan carrying unchangeably: qatardan – from train; məktəbdən – from school; səhərdən – from morning; birinci gündən – from Monday. But when -dan, dən express material, belonging, cause and subject with questions: kimdən? From whom; nədən? which... from? Georgian preposition - gan (from) would be used in instrumental case: Ninodan getmək - go away from Nino; Ağacdən düzəlmiş - made from wood; Soyuqdan titrəmiş - shiver with cold. We think that -dan, dən requires a particular analysis for translation from Azerbaijani into Georgian and vice-versa in order to avoid carrying this preposition -dan automatically.